

33 ש"ח

גיליון 3 | תמוז תש"ע, יוני 2010

סגולה

מגזין ישראלי להיסטוריה

www.segulamag.com

המזרח הפרוע

סיפורה של מליציה
נשכחת בירושלים
העות'מאנית

אבא צברה
נזיר ומנהיג

פרנקו ופינושה
כדמויות חיוביות

בית כנסת
בארץ החלוצים

5897

קמץ אל"ף

ה'חדר' הוא המקום שבו פגש הילד הרך לראשונה באותיות השפה, ושהותיר רישומים עזים בלבותיהם של רבבות בוגריו. מהם זיכרונות נעימים ומהם חוויות טראומטיות. חקר התופעה מצביע על המוסד החינוכי היהודי הוותיק והמשפיע ביותר שטיפח ידע בסביבה שרובה אנאלפבתית ועל היותו אלטרנטיבה חינוכית גם בימים אלה | עקיבא צימרמן

שכאשר האב הפקיד את בנו בידי המלמד הוא כמעט לא התעניין עוד בנעשה בבנו. היו תלמידים שאכן למדו ברצינות, התקדמו ועברו לשיבות, והיו כאלה שעשו מעשי קונדס והתעללו במלמדים, אך המלמדים שהיו זקוקים לשכר הלימוד שתקו והבליגו.

הרמוניה לצד טראומה

בפתח הדבר לספר - רב הכמות והאיכות - מודגש שתופעת החדר, "שעוררה רגשות רבים ומנוגדים", מוצגת בדרך שקולה ומאוזנת:

לא בצבעי שחור ולבן, אלא מבעד לשפופרת שדרכה משתקפים אינסוף צבעים וגוונים. החדר היה הרבה יותר מסתם מוסד או מעוד מוסד... הוא עורר ביקורת עזה, אך גם געגועים וחבה. במובנים רבים הוא מייצג חברה ועולם שכלו ואינם, וספרנו מבקש להעמיד להם גלעד (עמ' ט"ו).

מן הזיכרונות שנשתמרו עולה שאמנם היו כאלה שהתרפקו בחיבה על החדר ועל המלמדים והזכירו אותם לטובה, אולם היו גם סופרים שהזכירו את החדר במשטמה ובתיאוריהם הוא נזכר בתיעוב. חיים נחמן ביאליק מתייחס לחדר

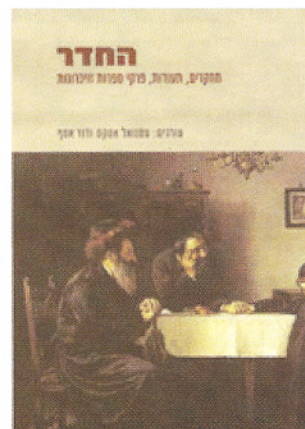
בחדר בעיירה פליסקוב שליך קייב שהכה תלמיד בן 12, ומחמת המכות נפלו שתיים משיניו. שלא כבמקרים דומים, שבהם הורים הסתירו אירועים כאלה ולא פנו לערכאות, במקרה זה הורי הנער פנו לבית המשפט הנכרי. המלמד נידון לשבוע מאסר, והשופט קבע שאם יובא לפניו שנית, הרי אז יענש המלמד בעונש קשה. בידיעה מוזכר עוד שהמלמד לא הבין רוסית ונאלצו לתרגם לו את פסק הדין. בספרו של יחזקאל קוטיק 'מה שראיתי... זיכרונותיו של יחזקאל קוטיק' בעריכת דוד אסף, מובא סיפור על מלמד שברוב כעסו הרג תלמיד, אולם הוריו שתקו והמלמד "נשאר בתפקידו כמלמד מימים ימימה".

מהספר שלפנינו מתברר שהמלמדים ברובם היו בורים ועמי הארץ, שלא רק שלא ידעו פרק בחינוך, אלא שגם השכלתם הייתה מינימלית. אביורים קבועים בידי המלמדים היו השוט והרצועה שבהם הכו את תלמידיהם. אז לא הייתה קיימת מועצה לשלום הילד, והמלמדים עשו ככל העולה על רוחם. קבלת הילד לחדר הייתה מלווה בטקס מיוחד, אך נראה

נדמה היה שתופעת ה'חדר' - בית הלימוד לילדים רכים בחינוך היהודי - כאילו חלפה ועברה מן העולם עם ביסוס הציונות ושיטות החינוך המודרני. אך המעיין בעיתוני החרדים 'המודיע' ו'יתד נאמן' בישראל, ובעיתונים דומים בעולם, יגלה שתופעת החדר שרירה וקיימת עד ימינו אלה. בישראל, באנגליה, בבלגיה ובארצות הברית קיימים 'חדרים' מהסוג הישן. בעיתונים אלה אפשר למצוא ידיעות על מלמדים המחפשים מקום עבודה ועל 'חדרים' המחפשים מלמדים. אפילו במודעות בעברית נשמר ההיגוי האשכנזי 'חידוד'. הספר שלפנינו מוקדש לבחינת תופעת ה'חדר' בחינוך היהודי. התופעה נחקרת בספר מכל היבטיה באמצעות מאות מקורות. נראה שבעוד על הישיבות למיניהן נכתבו מחקרים רבים, הרי שזו הפעם הראשונה שתופעת החדר נסקרת בצורה מקיפה כמו בספר זה.

מלמדים בורים ומכים

בפתח דבר לספר מובאת ידיעה מעיתון 'המליץ' מכ"ז באב תרס"א (17.8.1901) על מלמד

החדר - מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזיכרונות

עורכים: עמנואל אטקס ודוד אסף

אוניברסיטת תל אביב ובית שלום עליכם, תש"ע, 578 עמ'

בספר מצויים גם שני פרקי זיכרונות של אב ובנו, מיכאל הכהן ברור ובנו אברהם, שמתארים את החדר בגליציה. מיכאל ברור מצייין בחיבה את המלמדים שלימדוהו בחדר ומזכיר במיוחד את ר' נפתלי לנדא "שהיה למודן מופלג ובעל סברה ישרה" (עמ' 499). בנו אברהם יעקב מצייין שבחדר היו גם משחקי ילדים, והוא מתאר כמה מהם. הוא מספר על ה'בעלפערס' - עוורי המלמדים שעבדו עבודת פרך ללא תשלום כמעט. פרנסתם הייתה על ארוחות שקיבלו מפעם לפעם בבתיים של הורי התלמידים. ב-1905 התמרדו ה'בעלפערס' נגד עבודת הפרך שעבדו והכריזו על שבתה. מי שנתן יד לשבתה היו 'פועלי ציון'. הם עודדו את ה'בעלפערס' לעמוד על זכויותיהם ותמכו בדרישתם לקצר את יום העבודה. שבתה זו היא פרק מעניין בתולדות תנועת הפועלים היהודית, ונכתב עליה בספרו של שבתי אונגר 'פועלי ציון בקיסרות האוסטרית'. בספר עב הכרס מצויים עוד עשרות מאמרים מרתקים שלא נוכל להתייחס לכולם. הוא מלווה בתמונות מרהיבות, מהן בצבעים, וכן במפתחות מועילים ובמבחר ביבליוגרפי מוער על 'החדר במזרח אירופה' מאת אוריאל גלמן. הספר מציג עושר היסטורי רב על פרק חשוב בתולדות החינוך היהודי שעלילתו לא נסתיימו גם בימינו אלה. ■

האחרונים בין תפוצות היהודים האשכנזים" (עמ' 133). על כך נעיר שליפשיץ לא ידע כנראה על החדר בגלות תימן ועל שיטת הלימוד שם. בהתייחסו לכמות המלמדים אומר ליפשיץ:

אם נשים לב למספר המלמדים בכל עיר ובכל כרך, ואם נצורף לזה את מספר המלמדים שבכפרים ושבתאי יחידים, יצא לנו שלא היה עם שהקדיש מספר רב של כוחות להוראת תינוקות (עמ' 161).

הוא מזכיר את תופעת ה'החדר המתוקן', שראשיתו עם ההתעוררות הלאומית בקרב העם היהודי. בחדר המתוקן נלמדו גם מקצועות נוספים מלבד לימודי קודש. תופעת החדר המתוקן עמדה לנגד אלה שהקימו את החינוך הכללי בארץ ישראל בראשית המאה העשרים. מה שליפשיץ לא שיער הוא שגם בראשית המאה ה-21 עוד יתקיימו בישראל 'חדרים' כמתכונת הישנה של הגולה. חיה וייצמן-ליכטנשטיין, אחותו של חיים וייצמן, מתארת במאמרה 'בת בחדר הבנים' (עמ' 485-494) כיצד קם 'החדר המתוקן' בפניסק, ומספרת כיצד הצטרפה לאחיה ללימודים בחדר. על מקרה דומה של 'בת בחדר הבנים' קראנו גם בספר 'אבא חושי איש חיפה' (מאת צדוק אשל, עמ' 15-16), שם מסופר שאחותו של אבא חושי, שולה, הצטרפה לחדר בעקבות אחיה.

אירופה ועם 'העולם הישן'. אך מעבר למלים התמימות, הרגשיות וספוגות הקסם הפסטורלי, יש בו גם ביטוי לעמדה לאומית חדשה ביחס לחדר ולתפקידו ההיסטורי (עמ' 113).

עוד מצייין אסף שלשיר הוקדש אתר אינטרנט. הוא מזכיר גם את מרדכי ריוועסמאן, שכתב שיר תעמולה ביידיש לדגל המהפכה הרוסית בעקבות שירו של ורשבסקי. מוטיב הדגל מופיע בשירים נוספים בעברית וביידיש. לא מצוין בספר שמי שהתפעל משיר זה ומהעמדה הלאומית שמוצגת בו על ידי מתן דגל לתלמיד המצטיין, הוא זאב ז'בוטינסקי שכתב מאמר מיוחד על השיר.

ברוח הדרך השקולה, המאוזנת ורבת הגוונים שבה מתייחס הספר לזיכרונות בוגרי החדר, לצד ורשבסקי ששר על "חדר קטן צר וחמים", מובאים גם דבריו של שמריהו לויין על חדר "צר, אפל ומזהם" (עמ' 435-454), שמפותחים לסיפור תלאתיו בחדר.

חדר למשכילים ושבתת עוזרי ההוראה

בספר מובאים שני מאמרים של קרובי משפחתי - אליעזר מאיר ליפשיץ ואברהם יעקב ברור - שניהם בני גליציה. על מאמרו של ליפשיץ 'החדר', שהתפרסם לראשונה בביטאון 'התקופה' ספר שביעי, נאמר שהוא "המקיף והיסודי שנכתב על החדר, מנבחה ותכניו" (עמ' 133-188). ליפשיץ מצייין שהחדר "היסטוריה ארוכה לו, וחותרם הגלות עליו. החדר זוהי הצורה האחרונה שקיבל בית הספר, שראשיתו מימי הסופרים והתנאים, בדורות

המהלל את החדר ואת המלמדים. פרופ' דוד אסף דן במחקרו 'השיר אויפן פריפעטשיק והשינוי בדימוי של החדר' (עמ' 111-130) בשאלות "מה היה אותו חדר, בו לימד הרבקה את תלמידיו, וכיצד ועד כמה היה החדר 'קטן וחמים'".

השיר, שתורגם לעברית בידי פסח קפלן, הושר בחוגים שונים ואף בתנועות כמו גורדוניה והשומר הצעיר. השיר מלא אהדה לרבי המלמד ב"חדר קטן, צר וחמים, ועל הכירה אש". הרב מלמד את תלמידיו אל"ף ב"ת, וכתמריץ לתלמידיו הוא מבטיח "מי שיקרא היטב עברית, דגל אתן לו". בסיום השיר כותב המחבר שתלמידיו החדר שילמדו היטב את האל"ף ב"ת ימצאו נוחם באותיות ומהן ישאבו כוחות בגלות.

אסף כותב:

מאז נדפס לראשונה הועתק שיר האל"ף ב"ת בעשרות מקומות, תורגם והושר בהזדמנויות אינספור בשלל עיבודים וביצועים. נעמתו, שהונצחה בתקליטים, בהצגות ובסרטים תיעודיים ועלילתיים (האחרון והידוע שבהם 'רשימת שינדלר' של סטיבן שפילברג), והתנה עם העיירה היהודית במזרח

